

УДК 338.24.021.8:342.4“1998/2012”(477)

**А. Попок,
Ю. Решетніков**

ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН У ЩОРІЧНИХ ПОСЛАННЯХ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ (1998 – 2012 рр.): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Проаналізовано щорічні послання Президентів України у контексті подальшої гармонізації державно-конфесійних відносин в Україні.

Ключові слова: щорічні послання Президента України, державно-конфесійні відносини, державно-церковні відносини, міжконфесійні відносини, моделі державно-конфесійних відносин.

Згідно із пунктом 2 ст. 106 Конституції України, Президент України звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України [1]. Відповідно до Указу Президента України “Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України” № 314/97 від 09.04.1997 р., ухваленого в розвиток конституційних положень, щорічні послання Президента України до Верховної Ради України є офіційними документами Глави Держави, у яких на основі аналізу внутрішнього і зовнішнього становища України визначаються найважливіші напрями економічного, політичного і соціального розвитку, передбачаються заходи щодо неухильного забезпечення прав та свобод людини і громадянина, вдосконалення нормативних механізмів регулювання суспільних відносин. Відповідно, щорічні послання Президента України до Верховної Ради України мають враховуватись у роботі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій. Вказаним указом Кабінету Міністрів України предписувалось на реалізацію положень, що містяться в посланнях Президента України, розробляти конкретні заходи та здійснювати систематичний і дійовий контроль за виконанням цих заходів, а контрольному управлінню Адміністрації Президента України – щоквартально інформувати Президента України про роботу щодо реалізації положень, викладених у посланнях [2].

Такий підхід до статусу і значення щорічних послань Президента України в подальшому був відображений у Законі України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України”, ухваленому у травні 2012 р. з метою, зокрема, посилення ролі щорічних послань Глави Держави до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України. Так, цим Законом передбачено, що Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації у своїй діяльності керуються і щорічним посланням Глави Держави, зокрема видають свої акти на виконання його щорічних послань [3].

Попри те, що на практиці не всі положення щорічних послань Президентів України знаходили свою реалізацію у нормативно-правових актах інших органів влади України, в світлі зазначеного є очевидною значна роль щорічних послань Президента України для державного і суспільного розвитку, зокрема для розвитку державно-конфесійних відносин.

Аналіз положень послань дає уявлення як про послідовність розвитку державно-конфесійних відносин в Україні, так і про пріоритетні напрямки такого розвитку, властиві тому чи іншому етапу державного будівництва.

Водночас відповідні положення щорічних послань Президентів України з питань державно-конфесійних відносин поки не стали предметом аналізу науковців.

Таким чином, стаття повинна заповнити зазначену прогалину.

Державно-конфесійним відносинам приділялась увага вже у першому посланні Президента України до Верховної Ради України 1998 р. З одного боку, у посланні зазначається, що духовна сфера повинна не на словах, а на ділі стати пріоритетним напрямом розвитку українського суспільства, а з іншого – зазначаються тогочасні проблеми у, насамперед, міжконфесійних відносинах [4]. Окрім того, послання не містить визначення якихось заходів, спрямованих на гармонізацію державно-конфесійних і міжконфесійних відносин. Водночас необхідно звернути увагу на досить несподівану, як для країни, в якій діє конституційний принцип відокремлення церкви від держави і свободи совісті, тезу послання щодо небезпеки “нетрадиційних релігій та тоталітарних сект”, який більш відповідав би ідентифікаційній, а не сепараційній моделі, наявній в Україні.

У 1999 р. послання Президента України не було оприлюднено.

У наступному посланні Президента України 2000 р. питанню державно-конфесійних відносин було приділено ще менш уваги. Послання містило лише констатацію того, що в державі забезпечено вільний розвиток усіх релігійних об'єднань. До того ж, важливим є зазначення в розділі послання, присвяченому стратегічним пріоритетам на 2000 – 2004 рр., права на свободу світогляду і віросповідання серед комплексу прав і свобод людини, що визначались як найвища цінність сучасного цивілізаційного прогресу [5].

Значно більше уваги питанням подальшого розвитку державно-конфесійних відносин приділено у щорічному посланні Президента 2001 р. [6]. У зверненні, присвяченому оголошенню послання, Президентом наголошувалось на необхідності підвищення ефективності дій держави щодо гармонізації міжетнічних та міжконфесійних відносин, вирішення нагальних проблем, що існують у цих сферах. У самому ж посланні зазначеному комплексу питань приділено окремий підпункт “Шляхи забезпечення національно-культурних і релігійних потреб громадян”. Зокрема, зазначається, що право кожної людини на свободу світогляду і віросповідання є важливим фактором вільного духовного розвитку особистості, надається короткий аналіз стану розвитку релігійної мережі України, відзначається позитивний вплив на стан державно-церковних відносин з боку Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій. Водночас у посланні зазначено і низку актуальних питань у сфері державно-конфесійних відносин.

У наступних щорічних посланнях 2002 та 2003 рр. тематика державно-конфесійних відносин була відображена. Натомість їй приділено увагу у посланні 2004 р. Зокрема, у посланні зазначається, що державно-церковні взаємини є суттєвим чинником суспільно-політичної стабільності і розвитку, відзначається позитивна роль провідних українських конфесій у підтриманні суспільної злагоди та громадянського миру. Водночас наголошується на тому, що в Україні дедалі активніше постають нові, не завжди відповідні суспільній моралі та національному менталітету конфесії, а країна дедалі більше стає об'єктом впливу, зокрема місіонерського, з боку різноманітних іноземних релігійних

організацій. Відтак робиться висновок про необхідність невідкладного вдосконалення законодавства у цій сфері з метою забезпечення прав і свобод громадян та інтересів українського суспільства [7].

Окрім того, доцільно зауважити, що у вищевказаному посланні вперше, порівняно з попередніми, поряд із стратегічними завданнями – забезпеченням свободи совісті, гармонізацією міжконфесійних відносин, сприянням зближенню духовної і державної систем освіти, співпраці Церкви з державною системою соціального захисту тощо – зазначається і цілком конкретне завдання – невідкладне вдосконалення законодавства у сфері державно-конфесійних відносин. Проте у 2004 р. воно так і не було реалізовано.

Значно більше уваги приділяється проблематиці державно-конфесійних відносин у доповідях про внутрішнє і зовнішнє становище України, які є додатками до щорічних послань Президента України 2006 – 2008 рр., та в яких питанням розвитку вказаних відносин присвячено окремі підрозділи.

Так, у доповіді “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році” [8] традиційно наголошується на тому, що повноцінне забезпечення права людини на свободу совісті є необхідною передумовою розвитку демократичного суспільства, дається аналіз тенденцій розвитку конфесійного середовища України. У поданій доповіді досить обережно зазначається про питання впровадження у навчально-виховний процес предметів духовно-морального спрямування. Це дещо контрастує з тим, що саме Президентом України В. Ющенком у 2005 р. було наголошено на необхідності впровадження у навчально-виховний процес “етики віри”, що дало змогу зробити значний крок у справі впровадження викладання предметів духовно-морального спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах.

На основі проведеного аналізу визначаються орієнтири подальшого розвитку конфесійного середовища. При цьому необхідно звернути увагу на те, що йдеться саме про орієнтири розвитку *конфесійного* (виділено нами. – А. П., Ю. Р.) середовища, а не державно-конфесійних відносин чи діяльності держави у сфері забезпечення свободи совісті, що було б природнішим для держави, що конституційно проголосила відокремлення Церкви від держави, а отже, і невтручання держави у справи церков і релігійних організацій.

Першим орієнтиром визначається необхідність конституювання Української помісної православної церкви. Таким чином, практично йдеться про утворення такої Церкви силами державних органів, що вочевидь не відповідає характерному для сепараційної моделі державно-конфесійних відносин принципу невтручання держави у внутрішні справи Церкви (хоча у доповіді далі і міститься обмовка про те, що сприяння міжправославному діалогу повинно відбуватися без втручання у внутрішні справи церков).

Серед інших орієнтирів відзначається розробка і впровадження у життя ефективного політико-правового механізму регламентації суспільно-релігійних та державно-церковних відносин у контексті євроінтеграції України. Таке положення вочевидь пов’язано з тим, що на необхідності удосконалення українського законодавства у сфері свободи совісті наголошувалось у Доповіді Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо виконання Україною обов’язків та зобов’язань (2005 р.) [9], відповіддю на що став Указ Президента України “Про План заходів із виконання обов’язків та зобов’язань України, що випливають з її членства в Раді Європи” № 39/2006 від 20.01.2006

р., в якому містилось доручення Міністерству юстиції України щодо розроблення проекту нової редакції Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” [10].

Дійсно важливим орієнтиром видається утвердження й розвиток партнерських відносин між Державою та Церквою, забезпечення конструктивної співпраці між ними на ниві вирішення соціальних проблем.

Для вдосконалення відносин Української держави і Церкви та ефективного захисту прав церков і релігійних організацій у доповіді пропонувалось утворити Раду з питань забезпечення свободи совісті та віросповідань при Кабінеті Міністрів України як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом замість Державного департаменту у справах релігій у складі Міністерства юстиції України, що входило у протиріччя з ліквідацією Указом Президента України у 2005 р. Державного комітету України у справах релігій [11]. Водночас саме це завдання і виявилось реально виконаним: рішенням Уряду відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 08.11.2006 р., було утворено Державний комітет України у справах національностей та релігій [12].

У доповіді “Україна у 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи”, підготовленій у рамках підготовки щорічного послання Президента України 2007 р., питанням державно-конфесійних і міжконфесійних відносин присвячено окремий підрозділ “Духовна єдність поліконфесійної країни” [13]. Доповідь містить аналіз стану і тенденцій розвитку релігійного середовища України, зокрема у сфері міжконфесійного діалогу. Відзначаються проблемні питання розвитку релігійного середовища, зокрема внутрішньопроставне, православні-ісламське, внутрішньоісламське протистояння, протистояння між традиційними церквами і неорелігійними рухами тощо. На думку авторів доповіді, найпроблемнішим залишається розкол в Українському Православ’ї.

Відтак доповідь пропонує низку концептуальних підходів до подолання цього розколу, зазначаючи, що позиція держави у цьому питанні впливає з бажання забезпечити стабільність та єдність країни відповідно до чинного законодавства. При цьому держава сприяє безперешкодному розвитку церков і релігійних організацій відповідно до їхніх внутрішніх доктринальних засад. Таким чином, відчувається внутрішнє напруження між необхідністю дотримання принципу невтручання держави у внутрішньоцерковні справи і бажанням “пришвидшити” подолання міжправославного розколу шляхом долучення до цього державних інструментів. У вищезазначеному контексті наголошується і на необхідності продовження роботи над перекладами Святого Письма українською мовою, видання та популяризації богословської й духовно-просвітницької літератури українською мовою, відродження і формування національного стилю у сакральному мистецтві тощо. Очевидно, що опікування державою цими безумовно важливими напрямками більше відповідає ідентифікаційній, а не сепараційній моделі.

За результатами аналізу стану і тенденцій розвитку релігійного середовища робиться висновок про необхідність вдосконалення моделі державно-церковних відносин. Так, у доповіді зазначається, що нині в Україні юридично санкціонований тип державно-церковних відносин, що передбачає модель “відокремлення Церкви від держави”. На думку ж авторів доповіді, насправді Україна потребує партнерської моделі державно-церковних відносин, а держава і Церква мають засвідчити обопільну готовність здійснювати кроки назустріч один одному в інтересах віруючих і суспільства загалом.

Пошук оптимальної моделі державно-церковних відносин потребує вивчення європейського і світового досвіду, зокрема досвіду західно- і центральноєвропейських країн щодо поступового переведення державно-церковних відносин на рівень соціального партнерства.

Водночас відзначається, що відповідне правове поле в Україні ще не є усталеним та досконалим, а відтак робиться висновок про потребу в удосконаленні законодавства у сфері свободи совісті, зокрема оновленні Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, врегулюванні усіх аспектів співпраці держави і релігійних організацій у царині освіти; унормуванні порядку визнання релігійних інституцій суб’єктами права при заснуванні дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів; щодо повернення церквам і релігійним організаціям колишніх культових споруд та майна, що перебувають у державній та комунальній власності; визначенні механізму заборони релігійним організаціям брати участь у діяльності політичних партій; розробленні ефективного механізму внесення відомостей про релігійні інституції до Єдиного державного реєстру та набуття ними статусу юридичної особи тощо. Окрім того, зазначалась необхідність ухвалення Концепції державно-церковних відносин в Україні.

Погоджуючись із доцільністю вирішення багатьох порушених питань, потрібно зазначити, що попри те, що доповідь, так само як і подальші послання Президента, містила досить конкретні напрямки подальшої нормотворчої роботи у сфері державно-конфесійних відносин, ні з боку Кабінету Міністрів України, ні навіть з боку самого Президента України до Верховної Ради України так і не було внесено проєктів необхідних нормативних актів, а пропрезидентська фракція не завжди підтримувала такі законопроєкти, внесені народними депутатами України. Тобто відповідні положення послань Президента України практично не були реалізовані у подальшій роботі інших органів влади.

Якщо власне у щорічному посланні Президента України наступного 2008 р. щодо комплексу державно-конфесійних відносин лише констатується, що цілісність гуманітарного простору України неможлива без єдності духовних цінностей, та висловлювалась впевненість, що завдяки тісній співпраці держави і українських церков вдасться зміцнити український народ [14], то набагато більше уваги цьому питанню було приділено у доповіді “Україна у 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку”, де вказаному комплексу відносин, як і у попередніх доповідях, присвячено окремих підрозділ [15].

Так, у доповіді констатується наявність низки невирішених проблем, зокрема проблема повернення релігійним організаціям конфіскованого за радянської доби церковного майна, що потребує вдосконалення порядку реституції, на що прямо вказано в Резолюції ПАРС № 1466 [16]. Відзначається, що протягом попередніх двох років Україні не вдалося суттєво просунути у вирішенні цього завдання, попри те, що у березні 2006 р. на виконання Указу Президента України було створено Міжвідомчу комісію з підготовки пропозицій щодо відновлення прав церков і релігійних організацій, порушених унаслідок проведення тоталітарної політики у минулі часи, а у вересні 2007 р. спільним наказом Міністерства юстиції та Держкомнацрелігій України утворено робочу групу з розробки законопроєкту “Про повернення релігійним організаціям колишніх культових споруд та іншого церковного майна”.

Черговий раз наголошувалося на необхідності реформування національного законодавства щодо свободи совісті й віросповідання. Відзначається, що розробка у

2006 р. робочою групою при Міністерстві юстиції України чергового проекту нової редакції Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” завершилася лише його публічним обговоренням, але законопроект так і не було внесено на розгляд Верховної Ради України.

Так само, як і у минулорічній доповіді, відзначалася потреба в осучасненні національної моделі державно-церковних відносин, із урахуванням вивчення стандартів конституювання взаємин між державою і релігійними об’єднаннями, прийнятими у країнах Європейського Союзу. При цьому, на відміну від попередньої доповіді, зазначається, що передусім йдеться про практику переведення взаємин між державними інститутами та релігійними організаціями у договірну площину.

Як і раніше, наголошувалося на необхідності подолання розколу українського православ’я шляхом конституювання Української помісної православної церкви. Хоча доповідь зазначає, що утвердження такої церковної інституції не артикулюється як предмет державної політики, а православне єднання має бути виключно виявом волі вірних, проте відзначається, що держава в межах чинного законодавства має сприяти становленню й визнанню УПЦ.

З метою гармонізації релігійного простору країни держава, на думку авторів доповіді, має спрямовувати свої зусилля на утвердження релігійної свободи та конфесійного плюралізму; забезпечення рівного ставлення до всіх віросповідань і релігійних організацій; модернізацію релігійного законодавства, неухильне його дотримання всіма суб’єктами правовідносин; розширення сфери соціального партнерства держави і релігійних організацій, зокрема на договірній основі; протидію політизації та радикалізації релігійного середовища.

На відміну від попередніх років, у щорічному посланні Президента України 2009 р. тематика державно-конфесійних відносин практично не відображена, обмежена одним реченням щодо того, що “ми всі, попри політичні погляди, і якщо щирі перед Богом і Україною, усвідомлюємо вагу створення єдиної помісної української церкви” [17].

У посланні Президента України В. Януковича до українського народу, так само як і у експертній доповіді “Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації” до вказаного послання [18, 19], тематика розвитку державно-конфесійних відносин, на відміну від питань державної етнополітики, також не відображена.

Натомість бачення подальшої гармонізації державно-конфесійних відносин було розкрито у наступному посланні – щорічному посланні Президента України 2011 р. “Модернізація України – наш стратегічний вибір”, де вказаному питанню було присвячено окремий підрозділ “Держава та церква: заохочення міжконфесійного діалогу, рівне ставлення держави до різних церков і релігійних конфесій” [20].

Насамперед у посланні констатується поліконфесійність українського суспільства, що визначає необхідність налагодження рівноправних відносин Української держави з усіма церквами та віросповіданнями, і наголошується на необхідності діалогу між усіма сторонами трикутника “державна – суспільство – релігійні організації” та на намірі України наслідувати європейські демократичні традиції, готовності держави провадити рівноправний діалог із усіма зацікавленими сторонами, зокрема релігійними організаціями. Доцільно зазначити, що це наголошення на необхідності діалогу між державою і релігійною спільнотою та між самими релігійними

організаціями відповідає загальній спрямованості послання на поглиблення і розвиток суспільного діалогу.

Враховуючи зазначене, послання визначає як доцільні такі ініціативи з боку держави: доопрацювання та прийняття Концепції державно-церковних відносин; доопрацювання з урахуванням положень концепції нової редакції Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, який повинен забезпечити міжконфесійний мир і злагоду, рівне ставлення до всіх церков; закріплення за релігійними організаціями права на заснування загальноосвітніх навчальних закладів; забезпечення викладання з вересня 2011 р. у вищих навчальних закладах усіх форм власності академічного релігієзнавства як нормативної філософської дисципліни, а у середній школі – порівняльної історії релігій; задіяння дипломатичних механізмів для захисту національних інтересів у релігійно-церковній сфері, щоб забезпечити релігійні права і свободи українців, які стали трудовими мігрантами у країнах ЄС (Португалія, Італія, Іспанія, Греція); недопущення використання міжконфесійних розбіжностей як приводу для втручання у внутрішні справи України.

Також послання визнає за доцільні такі можливі ініціативи громадянського суспільства (очевидно, що в цьому випадку релігійні організації розглядаються як один із його елементів): популяризація за допомогою засобів масової інформації ідеї, що релігії є ціннісною платформою, яка визначає поступ людської спільноти; організація національного діалогу між представниками релігійних конфесій та світськими лідерами для обговорення проблем розвитку культури, забезпечення суспільної толерантності та громадянського миру, збільшення авторитету України на міжнародному рівні; ініціювання діалогу між представниками різних релігійних традицій; здійснення перекладу священних текстів, сучасної теологічної літератури та забезпечення нею публічних бібліотек; заснування мережі дослідницьких центрів з питань міжконфесійної комунікації, створення доступних інформаційних ресурсів із метою об’єктивного та поглибленого висвітлення особливостей різних релігійних систем; розвиток релігійного туризму як дієвої платформи для зустрічі різних культурних світів.

Зауважимо, що щорічне послання 2011 р., на відміну від попередніх, абсолютно слушно розділяє ініціативи держави і релігійних організацій, таким чином не нав’язуючи останнім те чи інше бачення представників органів державної влади.

Доцільно зазначити, що тези цього послання Президента України певною мірою тотожні баченню Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій щодо актуальних питань подальшого розвитку державно-конфесійних відносин, викладених у її зверненнях на адресу Глави Держави, зокрема, що стосується поглиблення державно-конфесійного діалогу на різних рівнях, ухвалення Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, визначення релігійних організацій суб’єктами права заснування навчальних закладів державного стандарту освіти [21, 22]. Натомість вказане послання вже не містить будь-яких тез щодо участі держави в утворенні єдиної православної церкви в Україні, що більше відповідає наявній в Україні моделі державно-конфесійних відносин.

Водночас зазначені положення, як і інші пропозиції послання Президента України, упродовж 2011 – 2012 рр. так і не були відображені у законодавчих ініціативах Президента та Уряду України, ні навіть у дорученнях Глави Держави, а законопроект “Про внесення змін до деяких законів України (щодо заснування релігійними організаціями навчальних

закладів)” (реєстр. № 2729), внесений групою народних депутатів України та спрямований на визначення релігійних організацій суб’єктами права заснування навчальних закладів державного стандарту освіти [23], попри чітко артикульовану у посланні волю Президента України так і не було включено до порядку денного сесійних засідань Верховної Ради України.

При цьому у Щорічному посланні Президента України в 2012 р. згадка про них обмежилась лише констатацією позитивних трансформацій у суспільно-релігійних відносинах, того, що національна модель державно-церковної взаємодії еволюціонує в напрямку від сепараційної до партнерської, та того, що вітчизняне законодавство щодо свободи совісті та віросповідання є найліберальнішим у світі [24].

Викладене вище дає змогу зробити такі **висновки**:

1) державна політика України у сфері державно-конфесійних відносин демонструє сталу тенденцію до поступового переходу від сепараційної моделі до партнерської, яка містить багато елементів традиційної коопераційної моделі;

2) з метою сприяння подальшій гармонізації державно-конфесійних відносин і реалізації відповідних положень щорічних послань Президента України видається необхідним забезпечити виконання пунктів 4 та 6 Указу Президента України “Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України” № 314/97 від 09.04.1997 р. щодо одночасної розробки з посланнями Президента України необхідних законодавчих актів, спрямованих на створення відповідних умов для реалізації передбачених у посланні Президента заходів, а також щодо розроблення Кабінетом Міністрів України конкретних заходів на реалізацію положень, що містяться в посланнях Президента України, та положень Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” (щодо системи програмних документів);

3) визнаючи високий науковий рівень Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України, відповідального за організаційно-методичне та наукове забезпечення підготовки щорічних послань Президента України, водночас видається доцільним залучення до їх підготовки й інших наукових інституцій, зокрема задіяння наукового потенціалу Національної академії державного управління при Президенті України.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.portal.rada.gov.ua.
2. Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України від [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 314/97 від 09.04.1997 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314/97>.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4731-17>.
4. Виголошення щорічного послання про внутрішнє і зовнішнє становище України 1998 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.6743.0>.
5. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000 – 2004 рр. [Електронний ресурс] : Послання Президента України до Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.934.0>.

6. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 р. [Електронний ресурс] : Послання Президента України до Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.6203.0>.

7. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році [Електронний ресурс] : Послання Президента України до Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.6829.0>.

8. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році [Електронний ресурс] : Послання Президента України до Верховної Ради України. Доповідь. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.6990.0>.

9. Доповідь Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо виконання Україною обов'язків та зобов'язань [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/6782>.

10. Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 39/2006 від 20.01.2006 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/39/2006>.

11. Питання Міністерства юстиції України [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 701/2005 від 20.04.2005 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/701/2005>.

12. Про утворення Державного комітету України у справах національностей та релігій [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України № 1575 від 08.11.2006 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1575-2006-п>.

13. Україна у 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи [Електронний ресурс] : експертна доповідь. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/756>.

14. Про внутрішнє і зовнішнє становище України (2008 рік) [Електронний ресурс] : Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.6887.0>.

15. Україна у 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку [Електронний ресурс] : експертна доповідь. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/755>.

16. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною [Електронний ресурс] : Резолюція ПАРЄ № 1466 (2005). — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/6782>.

17. Рух уперед [Електронний ресурс] : Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка про внутрішнє і зовнішнє становище України. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.6991.0>.

18. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.7104.0>.

19. Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації [Електронний ресурс] : Експертна доповідь НІСД до Послання Президента України В. ЯНУКОВИЧА до Українського народу (2010 рік). — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/191>.

20. Модернізація України – наш стратегічний вибір [Електронний ресурс] : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/416>.

21. Звернення Всеукраїнської Ради Церков до Президента України Віктора Януковича від 21.04.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=856%3A1&catid=50%3Azv&Itemid=78&lang=uk.

22. Звернення членів Всеукраїнської Ради Церков до Президента України Віктора Януковича від 21.03.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1026%3A1&catid=50%3Azv&Itemid=78&lang=uk.

23. Лист Адміністрації Президента України № 24-01/341 від 27.06.2012 р. [Текст]. — Архів автора.

24. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році [Текст] : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2012. — С. 156.

A. Popok,

Yu. Reshetnikov

**AGENDA FOR THE FORMATION OF STATE-CONFESSIONAL RELATIONS
IN THE ANNUAL MESSAGES OF PRESIDENTS OF UKRAINE:
COMPARATIVE ANALYSIS**

The annual messages of Presidents of Ukraine in the context of further harmonization of state-confessional relations in Ukraine are analyzed.

Key words: annual messages of President of Ukraine, state-confessional relations, state-church relations, interconfessional relations, models of state-confessional relations.